

СЕРІЯ «НАШ ПАНТЕОН»

Видавництво висловлює подяку за допомогу
в підготовці видання

Юрцю Юзичу, історику
Володимиру Ханасу, завідувачу Меморіального
музею-садиби родини Бандер, м. Стрий
Вахтангу Кіпіані, історику
Олесі Ісаюк, історикині

Окрема подяка Тетяні Тереховій (Fix_you_pics)
за колоризацію світлин

Микола Посівнич

СТЕПАН БАНДЕРА

Провідник
УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕЇ

«Наш Формат» · Київ · 2023

[Почитати опис, рецензію і купити можна на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

УДК 929:94(477)Бан
П 61

Посівнич Микола

П 61 Степан Бандера. Провідник української ідеї. — К. : Наш Формат, 2023. — 288 с. : іл. — (Серія «Наш пантеон»)
ISBN 978-617-8120-65-8 (паперове видання)
ISBN 978-617-8120-66-5 (електронне видання)

Степан Бандера — хто він насправді й чому ще довго не вщухатимуть дискусії навколо цієї яскравої особистості? Що ж робить його Символом українського визвольного руху? Чому його, в'язня гітлерівських концтаборів, із деяких трибун називають ворогом, а ми — Провідником і Героєм? Щоб зрозуміти це, варто почати з подолання стереотипів, які утвердилися в суспільстві завдяки потужній багаторічній радянській пропаганді.

Базуючись на вірогідних фактах, цікавих і невідомих загалу матеріалах, автор розповідає про життя лідера ОУН без штучно створених міфів: які погляди він мав, якими ідеалами керувався і, зрештою, якою був людиною.

Видання є найновішим і найповнішим на сьогодні дослідженням про життя Провідника. Містить медіадодаток, де зібрано чи не всі відомі світліни зі Степаном Бандерою, а ще записи його голосу, відеоматеріали і живі портрети, зроблені штучним інтелектом.

УДК 929:94(477)Бан

Наш пантеон

Серія заснована 2021 року

ISBN 978-617-8120-65-8 (паперове видання)

ISBN 978-617-8120-66-5 (електронне видання)

Усі права застережено

© Посівнич М., 2023

© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання,
оригінал-макет, 2023

ЗМІСТ

<i>Вступ</i>	Той, для кого смислом життя була боротьба	7
--------------	--	---

Частина перша

РОДИНА ТА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ

<i>Розділ 1</i>	Зі Старого Угринова у світ широкий	13
<i>Розділ 2</i>	СТРИЙСЬКИЙ ПЕРІОД: ГІМНАЗІЯ І «ПЛАСТ»	17
<i>Розділ 3</i>	СТУДЕНТ ЛЬВІВСЬКОЇ ПОЛІТЕХНІКИ	31

Частина друга

У ВИРІ РЕВОЛЮЦІЇ

<i>Розділ 4</i>	«Зродились ми великої години...»	43
<i>Розділ 5</i>	«Тасмничий пан»: КРАЙОВИЙ ПРОВІДНИК ОУН	66
<i>Розділ 6</i>	«Нас розсудить залізо й кров»: ВАРШАВСЬКИЙ СУДОВИЙ ПРОЦЕС	76
<i>Розділ 7</i>	«І спзнаєте правду, і правда визволить вас»: ЛЬВІВСЬКИЙ СУДОВИЙ ПРОЦЕС	88
<i>Розділ 8</i>	Ув'язнення в польських тюрмах	97

Частина третя

Провідник визвольної боротьби

<i>Розділ 9</i>	«Хто працює, той главує»: на чолі Революційного Проводу ОУН	109
<i>Розділ 10</i>	«Почесний в'язень» німецьких тюрем і концтабору Заксенгаузен	133
<i>Розділ 11</i>	Символ визвольного руху	149

Частина четверта

Інший Бандера

<i>Розділ 12</i>	Сімейне життя Провідника	177
<i>Розділ 13</i>	«Нашою перемогою є перемога наших ідей»: журналістська і публіцистична діяльність	190

Частина п'ята

Ідеолог національно-визвольного руху

<i>Розділ 14</i>	«Я приймаю Ваш вирок смерті»: замахи радянських спецслужб	207
<i>Розділ 15</i>	Крок у вічність: похорон Провідника ОУН	222
<i>Розділ 16</i>	Перемога після смерті	230
<i>Розділ 17</i>	Доля родини	237
<i>Післямова</i>	Триумф ідей і чину Степана Бандери	245
<i>Додаток</i>	Перелік умовних скорочень	250
<i>Джерела ілюстративних матеріалів</i>		
		254
	<i>Музеї Степана Бандери</i>	256
	<i>Примітки</i>	258

Вступ

ТОЙ, ДЛЯ КОГО СМИСЛОМ ЖИТТЯ БУЛА БОРОТЬБА

Бандеризація України — головна загроза для Росії... Таку сентенцію можна почути від кремлівського режиму на чолі з Путіним і його пропагандистської машини останні понад двадцять років. Хто ж такий Степан Бандера, бандерівці, націоналісти і яку загрозу вони чинять «другій армії світу», щоб через них 24 лютого 2022 року почати тотальну війну та проводити міфічну денацифікацію? У бібліотеках тимчасово окупованих територій областей одразу починали вилучати українські історичні та художні твори, а також підручники з історії України. Російські окупанти мають перелік заборонених тем і прізвищ: Мазепа, Петлюра, Бандера, Шухевич, Чорновіл, Стус, історія українських Майданів, АТО/ООС, визвольних змагань тощо. У цій війні путінський режим намагається «остаточно розв'язати українське питання», попередньо «історично обґрунтувавши» свої претензії в кращих традиціях нацистсько-сталінської пропаганди. Геноцид над мирними містами й селами, масова українофобія російського суспільства найкраще ілюструють наміри рашистських окупантів.

Роль особистості в історії досі є однією з найбільш дискусійних проблем для науковців. Проте важко заперечити, що воля та діяльність окремої людини здатні переломити, здавалося б, закономірний перебіг подій. Життя багатьох історичних постатей є яскравим підтвердженням цього факту. Минуле українського народу багате на визначні фігури. Недаремно цілі етапи

національно-визвольної боротьби окупанти пов'язували з його провідниками, називаючи українців за їхніми іменами — мазепинцями, петлюрівцями, бандерівцями. Тому знищення саме цих людей, причому повне — як фізичне, так і морально-політичне — було головним завданням окупантів у придушенні цього руху. 25 травня 1926 року від куль агента ДПУ гине Головний отаман УНР Симон Петлюра, через дванадцять років 23 травня бомба від НКВС перериває життя Провідника ОУН Євгена Коновальця. Проте зупинити цими вбивствами поступ українців до волі не вдалося. На боротьбу повстало нове покоління, що представило свого лідера — Степана Бандеру. Він, як і багато його ровесників, пережив гіркоту поразки ЗУНР і становлення окупаційної влади. Небажання й надалі терпіти такий стан речей приводило молодь до лав УВО — ОУН. Вони обрали боротьбу за свободу й повністю присвятили себе служінню ідеї української державності.

Ім'я Степана Бандери добре відоме загалу, але постать Провідника ОУН досі недостатньо вивчена. Визначний життєвий шлях борця за волю досі не здобув належної йому уваги з боку істориків у незалежній Україні. Його персоні присвячено багато праць (переважно публіцистичні твори, невеликі статті та енциклопедичні довідки)¹, але зробити належний аналіз його діяльності та визначити його місце в історії українська історична наука ще не спромоглася. Сучасним дослідникам ще належить ґрунтовно оцінити постать Степана Бандери як людини, політика, теоретика й інтерпретатора націоналістичної ідеології, організатора й лідера ОУН 1930–1959 років.

Бандера як історичний діяч сформувався завдяки реалізації одного з найуспішніших українських суспільних проєктів — ОУН, основними цілями якого були відновлення незалежності та усвідомлення народом необхідності власної держави, відсутність якої стала основною причиною поразки визвольних змагань 1917–1921 років. Однак постать Степана Бандери й досі міфологізована. На Сході України, не кажучи вже про Росію, Польщу й Ізраїль, Бандеру знають лише як фанатичного терориста, який застосовував усі методи для досягнення своїх цілей,

а це має мало спільного з його реальною діяльністю та політичними поглядами. Протягом майже тридцяти років Степан Бандера був активним учасником і Провідником визвольного руху, основоположником низки політико-ідеологічних, стратегічних і тактичних засад національно-визвольної боротьби. Його громадсько-політична, організаційна та публіцистична діяльність багатогранна й надзвичайно важлива саме сьогодні. Своє життя, талант і працю він повністю присвятив ідеалам боротьби за визволення України.

Усі 30 років незалежності українська влада і суспільство загалом мали приділяти належну увагу проблематиці визвольного руху та формуванню політичної нації. У світовій історії чимало прикладів виховання в молодшого покоління почуття національної гідності через взорування на борців за незалежність. Для сучасного національно свідомого українця постаті Івана Мазепи, Симона Петлюри та Степана Бандери є національними символами і яскравими прикладами патріотизму.

На жаль, в українському варіанті трактування постаті Бандери йде за старим радянським зразком: під Леніним розуміємо партію, а під партією Леніна... Бути символом українського визвольного руху за життя і відчувати відповідальність за свої вчинки стало найбільшим тягарем для Провідника ОУН. Про це Степан Бандера писав весною 1951 року в листі до Головного командира УПА Василя Кука і членів Проводу ОУН в Україні*:

Мушу вам щиро сказати, що мені дуже важко. Гнітить мене невимовно те, що з моїм ім'ям зв'язуються найбільші цінності нашої боротьби, куплені працею, великими жертвами і кровію Найкращих Друзів. Чуюся негідним служити за символічне зосередження тих вартостей українського визвольного руху. Під тим моральним тягарем людина слаба, все бачить, як мало сама внесла до спільних надбань, яка безмежна різниця між власним вкладом, власною спроможністю і власною вартістю та тим, що має репрезентувати й очолювати. Репрезентація — це не мое

* Тут і далі в цитатах збережено стилістику джерела. — Прим. ред.

Вступ · Той, для кого смислом життя була боротьба

діло, не маю для цього жодних диспозицій і чуюсь зле в такій ролі. Змістом мого життя досі була боротьба, так і мусять бути дальше. Не можу боротьби репрезентувати, коли не беру в ній участі. На репрезентанта «за шклом» не надаюся².

Отже, сподівання частини українського суспільства, які формулюються в сентенції «Бандера прийде, порядок наведе» та «Бандерштату», схожі на репрезентацію «за шклом» його особи, а не боротьби. Хоч як це парадоксально, але наші політики й громадські діячі проголошують бандерівські гасла, проте їх не дотримуються. Бандеризація, на думку автора, та й, мабуть, у розумінні кремлівського режиму на чолі з Путіним, полягає в тому, щоб діяти й думати в інтересах України...

Спроби оцінити діяльність Степана Бандери свідчать про зрілість українців, їхнє прагнення, вибудовуючи власну систему цінностей, самим вирішувати, яких героїв шанувати і яке майбутнє вибирати. Для українців, які її пропагують та відстоюють державність зі зброєю в руках, Провідник ОУН і досі залишається найяскравішим символом визвольної боротьби за незалежність у ХХ столітті.

ЧАСТИНА ПЕРША

РОДИНА ТА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ

ЗІ СТАРОГО УГРИНОВА У СВІТ ШИРОКИЙ

Народився майбутній Провідник ОУН у п'ятницю 1 січня 1909 року в селі Старий Угринів, нині Калуського району Івано-Франківської області, у сім'ї греко-католицького священника Андрія Бандери. На той час Галичина належала до Австро-Угорської імперії. Через чотири дні був хрещений у місцевій церкві на честь святого первомученика Стефана. Його хрещеними батьками, згідно зі свідоцтвом уродин і хрещення, стали отець Іван Чарторійський (згодом парох у селі Кобиловоки) та Софія Глодзінська³.

Родина Бандер походить із міста Стрий Львівської області, проживала в передмісті Лани і займалася переважно рільництвом та домашнім господарством. Дідо Степана був дяком у церкві Благовіщення Пренепорочної Діви Марії. Щодо походження прізвища Бандера існує багато версій. За найпоширенішою — дослівно означає «прапор»; можливо, воно мало також значення «керівник», «провідник», «проводир», «той, що попереду»⁴.

Батько Степана Бандери отець Андрій (11.12.1882–10.07.1941) був відомим громадсько-політичним діячем, священником Української греко-католицької церкви в селах Старий Угринів і Бережниця Калуського повіту (1913–1919, 1920–1933), Волі-Задеревацькій (1933–1937) й Тростянці (1937–1941) на Стрийщині. Мати Мирослава Глодзінська (02.08.1887–22.04.1921) була дочкою священника ГКЦ отця Володимира. Восени 1906 року одружилася з отцем Андрієм. Окрім Степана в сім'ї Бандер народилося

семеро дітей: Марта, Олександр, Володимира, Василь, Оксана, Богдан, Мирослава (померла немовлям).

В автобіографії Степан Бандера зазначає:

Дитячі роки я прожив в Угринові Старому, в домі моїх батьків і дідів, виростаючи в атмосфері українського патріотизму та живих національно-культурних, політичних і суспільних зацікавлень. Вдома була велика бібліотека, часто з'їжджалися активні учасники українського національного життя Галичини, кривні і їхні знайомі, наприклад, мої вуйки: Павло Глодзінський — один з основників «Маслосоюзу» і «Сільського Господаря» (українські господарські установи), Ярослав Весоловський — посол до Віденського парламенту, скульптор Михайло Гаврилко й інші. Під час першої світової війни я пережив дитиною-юнаком чотириразове пересування воєнних фронтів через рідне село в 1914–15 і 1917 рр., а в 1917 р. важкі двотижневі бої. Через Угринів переходив австрійсько-російський фронт, і наш дім був частинно знищений гарматними стрільнями. Тоді ж, літом 1917 р., ми спостерігали прояви революції в армії царської Росії, прояви національно-революційних зрушень і велику різницю між українськими та московськими військовими частинами. [...] До народної школи я не ходив взагалі, бо в моєму селі, як і в багатьох інших селах Галичини, школа була не чинна від 1914 р. з уваги на покликання учителя до війська та інші події воєнного часу. [...] Від листопада 1918 р. наше родинне життя стояло під знаком подій у будіванні українського державного життя та війни в обороні самостійності. Батько був послом до парламенту Західньо-Української Народної Республіки — Української Національної Ради в Станиславові і брав активну участь у формуванні державного життя в Калушині. Особливий вплив на кристалізацію моєї національно-політичної свідомості мали величні святкування і загальне одушевлення злуки ЗУНР з Українською Народньою Республікою в одну державу, в січні 1919 р.⁵

Значний вплив на родину Бандер мав період евакуації весною-влітку 1919 року. Близькі переконували їх не вирушати в такий

час у подорож та ще й із сімома дітьми віком від 1 до 10 років. Та отець Андрій боявся не так власного арешту польською поліцією, як знущань або розправи окупаційних військ над родиною. Забравши найпотрібніші речі та велику родину на два вози, вирушили на схід і заїхали до Ягольниці біля Чорткова, до отця Володимира Антоновича, одруженого з Катериною Глодзінською, рідною сестрою Мирослави Бандери⁶.

Дорогою назад до Старого Угринова мати Степана Мирослава застудилася й важко захворіла. Відсутність господаря в домі, постійні нестатки й переживання за дітей не сприяли одужанню, а брак вчасної лікарської допомоги спричинив до розвитку туберкульозу. Лікування доктора Курівця з Калуша були безрезультатні, й Мирослава померла на 32-му році життя, осиротивши семеро дітей. Рання смерть матері мала великий вплив на юного Степана. Отця Андрія після повернення із Центральної України таки заарештували поляки. Після звернень капітули ГКЦ у Львові, а також його вуйка (дядька по матері) отця мітрата* Андрія Білецького його звільнили, одначе відтоді він проживав під постійним наглядом поліції. Та важке життя вдівця з малими дітьми, постійні матеріальні негаразди не зламали отця Андрія, він усе одно намагався дати дітям початкову освіту за допомогою домашніх учительок⁷.

За спогадами сучасників, родина Бандер організувала вдома хор, якому одна із сестер зазвичай акомпанувала на фортепіано. У хорі в Калуші Степан Бандера співав у других басах. Як згадував товариш Бандери Микола Климишин, під час співу він завжди ставав біля нього, бо той дуже добре читав ноти й мав особливий слух. Малого Стефка родичі й сусіди характеризували як дуже наполегливого і цілеспрямованого: хоч би що собі задумав чи вбив у голову, так і зробіть. Його неможливо було переконати чи перетягти на інший бік. Він не любив спокою, був дуже веселий і компанійський хлопець. Зі спогадів сестри

* Митрат, або мітрат — священничий титул у Греко-католицькій та Православній церквах, який надавали й надають священникам за особливі заслуги перед Святою церквою. Також надається право носити митру. Відповідно до цього до звання священника додавалося офіційне іменування «митрофорний».

Володимири, брат Степан був спритним хлопцем, хоча й дивакуватим трішки, любив барабан. Батько, отець Андрій, багато розповідав про Симона Петлюру, гетьмана Павла Скоропадського, Лева Троцького. Малий Стефко ставив багато незручних запитань, а батько відмовчувався, не хотів, щоб юний син щось не бовкнув зайвого⁸.

Дитячі роки Степана Бандери пройшли під впливом подій Першої світової війни, національно-визвольної боротьби 1917–1920 років і початкової діяльності Української військової організації (УВО).

СТРИЙСЬКИЙ ПЕРІОД: ГІМНАЗІЯ І «ПЛАСТ»

Степан Бандера, як і багато його ровесників, пережив гіркоту поразки ЗУНР та становлення польської окупаційної влади. Це й стало однією з причин його вступу до лав УВО — ОУН. Такий старт відіграв визначальну роль у формуванні його світогляду. Оскільки доля поставила перед Бандерою й тисячами інших юнаків і дівчат вибір — бути поневоленими або боротися за свободу. Ці організації ставали першою школою навчання суворій дисципліні й азів революційної діяльності.

У вересні 1919 року Степан Бандера успішно склав вступні іспити і з жовтня розпочав навчання у Стрийській гімназії. До народної (початкової) школи він не ходив узагалі (її закрили з початком війни 1914 року) і здобував базові знання від своїх родичів. Тоді ж у всіх українських гімназіях насильно почали викладати лише польською мовою. Класичні гімназії давали не лише знання, а й відповідно виховували патріотів польської держави — «за пляном і під контролею польських шкільних властей». Слабке здоров'я малого Стефка та незнання польської мови й латини дуже непокоїло матір Мирославу. У першому семестрі з половини предметів він отримав «достатньо» (трійка) і жодної п'ятірки. Це пояснювалося його відставанням чи відсутністю знань ще з початкової школи. Згодом, у другому семестрі, він отримав добрі й дуже добрі оцінки⁹.

У 1920 році малого Стефка за намальовані в зошитах і книжках українські тризуби були добре побити двоє польських поліціантів

у відділку Стрия. Тоді його вперше в житті назвали маленьким бандитом, а він не міг відповісти цим двом горилам так само. З поліції його забрав дідусь Михайло, запевнивши, що таке не повториться. Юний ще тоді революціонер із притаманними йому великим гумором і виразною мімікою розказував про свої героїські подвиги й переживання. За споминами однокласника Ярослава Рудницького — «Калмика»:

Такі речі, як кинути огризком у вивішений у класі портрет [керівника Польської держави Йозефа] Пілсудського чи зійтись на таємні сходина... належали до порядку дня¹⁰.

Бандера протягом усього життя був амбітною людиною, ставив перед собою тільки максимальні завдання та з дитинства готував себе до великої місії. Почувши розповідь про героїзм членкині УВО, розвідниці й зв'язкової Євгена Коновальця Ольги Басараб, яка загинула під час тортур у польській тюрмі у Львові, 14-річний Степан Бандера почав проводити над собою такі самі тортури, які застосовувала польська поліція щодо неї. Або інший випадок: він прив'язав себе до дерева вверх ногами й так висів кілька годин, доки отець Андрій Бандера не сказав прислузі його зняти. Свої вчинки він пояснював бажанням перевірити свою витривалість і силу волі та підготувати себе до майбутньої боротьби. Спершу отець Андрій не надто прихильно ставився до таких екзаменів сина, але Степан мотивував таку свою поведінку тим, що колись його будуть мучити ще не так, тож він готується до цього. Пізніше він ще й готувався до майбутніх знущань і катувань: бив себе канчуками, ремінними пасами, зазначаючи, що в майбутньому буде запекла боротьба та застосовуватимуть різного роду тортури¹¹.

Описуючи гімназію і шкільних товаришів, Ярослав Рак зазначав:

Я вперше стрінув Бандеру в році 1922 по вакаціях, коли я з родиною перенісся до Стрия. Я застав його в класі 4-й «Б», в Українській бурсі, на другому поверсі, остання кляса на полудне від

вулиці Крашевського [...]. Стефко Бандера сидів у передостанній лавці при вікні. Він мав таку звичку, що тим людям, яким він не вірив і до яких ставився з погордою, не дивився в очі, лише дивився якраз у вікно. Він був низького росту, шатен, на бік зачесаний, дуже бідно одягнений. Ходив він, між іншим, у такій, ніби пластовій сорочці, з яскраво зеленими гудзиками, у рейтузах-райтках, попелястого кольору, штруксових, і в «штуцах»*, без краватки. Все те дуже бідно виглядало. Сам він був низький, непоказний, мав непропорційно довгі ноги і, здається, після якогось запалення колін чи суглобів якимось так ненормально ходив. То не впадало так дуже в очі, але коли ближче було приглянутися, то було видно, що його хід був ненормальний. Бандера був найліпшим учнем, найкраще вчився [...]. Але всі [польські] професори були проти Бандери, бо він ворожо до них ставився, нікому не хотів придобрюватися, завжди все знав, як кажуть, усіх мав під зап'ястком, і не любив професорів. Отже, вони його війтом [старостою] кляси не вибрали. Хоч засадничо сам Бандера не любив ставати до професора, виступати в обороні всіх чи пискувати [...]. Коли професор його запитав, він відважно відповідав, говорив, не ніяковіючи, але ніколи не висувався першим. Але професори Бандеру респектували [поважали], бо він був здібний і мав пошанівок у своїх товаришів¹².

В іншому спогаді він вказував:

Ми не раз мали нагоду бачити цього юнака, як ставав в обороні покривдженого товариша чи друга. У нас родився респект [повага] до нього, а в професорів пошанівок. Кожний крок, що його передумував наш друг, був завершений, на дешеву емоцію він не йшов. Бувало, наприклад, що деякі учителі любили ставляти запитання «хто знає», щоб учні підносили руки вгору. Він ніколи цього не робив, хоч запитаний, виявляв, що знає те, про що йшло професорові. З-поміж акцій, які треба було вести в клясі,

* Рейтузи-райтки — штани-галіфе; штруксовий — вельветовий; штуци — підколінники.

звичайно такі, що не мали апробати [затвердження] нашого друга, могли не вдатися, а зате ті, що їх він передумав, беручи аргументи «за» і «проти», вдавалися. Не вважав себе «героєм» у часі вдачі і других остерегав перед такою назвою, але з невдачі вмів витягнути висновок і бачити, що треба поправити¹³.

У 1922 році протягом двох місяців Степан Бандера лікувався в Стрийській лікарні через ревматизм колінних суглобів. Однак на успіхи в навчанні його відсутність не вплинула і була найкращою за роки навчання. Загалом упродовж 1922–1924 років він пропустив 172 лекції через хворобу¹⁴.

Про цей період на допитах НКВС у 1941 році отець Андрій Бандера писав:

Коли почали діти підростати і треба було посилати їх до гімназії, треба було ще більше часу обернути на вишукання нових джерел доходів з господарки, бо доходи станові були дуже малими в порівнянні зі зростаючими з року на рік видатками зв'язаними з формуванням дітей. До гімназії ходили діти в Стрию, мешкаючи у свого дідуся [Михайла] старенького і бабки [Розалії], які не в силі були як слід зайнятись вихованням внуків, а здебільшого старались тільки про прохарчування їх, та прохали щоби пильно вчилися предметів і переходили щорік у вищий клас. В польських гімназіях тяжко приходилось видержувати українцям шкільний режим, багато тратило роки, багато проганяно цілком зі шкіл, а то й арештовано. Сини мої познайомившись з обставинами старались пізнати рідню історію, висміювану вчителями-поляками, вічно читаючи багато, не тільки книжки з гімназійної бібліотеки, але також з українських місцевих установ чи приватних, а також розвивати і гартувати тіло вступаючи в члени «Пласту»¹⁵.

Під час навчання в гімназії Бандера мав різні оцінки (задовільно — 3, добре — 4, дуже добре — 5) за семестр. Найважче йому давалася польська мова й історія, німецька, грецька і латинська мови, а успішні оцінки він мав із точних наук і співів, та ще поведінка була доброю та дуже доброю. В атестаті зрілості по

закінченні гімназії від 27 травня 1927 року на іспитах Степан Бандера отримав такі оцінки: задовільно — польська мова, історія; добре — німецька, латинська і грецька мови, природознавство, тілесні вправи (фізкультура); дуже добре — руська (так тоді польська шкільна влада вперто іменувала українську) мова, релігія, математика, фізика, пропедевтика (вступ до) філософії. Під час навчання він мав дуже гострий конфлікт і був постійно переслідуваний професором Більським, що заледве зумів скласти випускні іспити з польської мови й історії. Правдоподібно, тому за рік він і був відсутнім на 121 лекції з невиправданих причин¹⁶.

Навчатися в гімназії Степан Бандера мав змогу завдяки тому, що помешкання й утримання йому та іншим братам і сестрам забезпечували дідусь Михайло і бабця Розалія, які вели власне господарство у Стрию, та тітка Софія Чабан. Як у батька, так і в діда впродовж навчального року у вільний від навчання час він працював по домашньому господарству або переважно на городах. За споминами його дядька Осипа Бандери:

У 1919 році привезли малого Степана до наших родичів у Стрию, і тут почався його гімназійний період. У перші місяці хлопець почувався зле, бо в хаті, крім діда, бабусі та прислуги, не було з ким розважитися, до того ж тужив за селом і товаришами, з якими зростав в Угринові. У наступних роках приїжджали інші діти, і в хаті було гамірно й весело. Усі вони були пильні та здібні й без труднощів кінчали школу. Степан вступив до «Пласту» та інших гімназійних гуртків, був товариський і радо помагав товаришам у науці. У вільні хвилини теж радо допомагав бабусі в домашній господарці, й родина любила його, а особливо бабуся. На вакації та рокові свята діти виїжджали до батька на село, помагали йому в господарці, головню в саду та на пасіці, де було 120 пнів*, а також улаштовували прогулянки в карпатські верхи. Не цуралися також села: читали доповіді, оживили аматорський гурток і були душею читальні «Просвіти»¹⁷.

* Вулики, виготовлені з дерев'яних дупляних колод у народі називали «пнями» або «кадлубами».

За спогадами, у юнацькі роки Степан Бандера добре співав (особливо любив організовувати співання патріотичних пісень і написані ним коломийки), дуже добре грав на гітарі й мандоліні, а в «Пласті» виконував обов'язки барабанщика. У гімназії під час перерв між заняттями Бандера пробував свої сили в боротьбі з набагато сильнішим противником. У такий спосіб він проводив наради зі своїми друзями з таємного гімназійного гуртка. Боротьба як форма сходин була лише прикриттям, а водночас практичною школою розв'язання проблеми національної справедливості. Вони самостійно вивчали українську історію та літературу, вели патріотичні дискусії, які забороняла шкільна адміністрація, збирали кошти на Український таємний університет у Львові, поширювали підпільні видання УВО і прагнули отримати військовий вишкіл, щоб бути готовими до збройної боротьби за українську державність. Мало хто знає, що в 1922–1924 роках Степан та Олександр Бандери (і майже всі в селі Старий Угринів) прихильно ставилися до соціалістично орієнтованої Української радикальної партії. У пошуках справедливості у Стрийській гімназії брати Бандери могли стати на початку 1920-х українськими комуністами. Із цього приводу Ярослав Рудницький згадував:

Був один із наших «червоних» товаришів, що старався затягнути нас у ліву таємну ячейку. Після двох чи трьох сходин і дискусій ми побачили, що нам не по дорозі з ними¹⁸.